

I. Cunoașterea orientalului

În 13 iunie 1910, Arthur James Balfour a ținut un discurs în Camera Comunelor despre „problemele cu care ne confruntăm în Egipt”. Acestea, spunea el, „fac parte dintr-o categorie complet diferită” față de acelea care „afectează Insula Wight sau zona West Riding din Yorkshire”. A vorbit cu autoritatea unui vechi membru al Parlamentului, fost secretar particular al lordului Salisbury, fost secretar-șef pentru Irlanda, fost secretar pentru Scoția, fost prim-ministru, veteran a numeroase crize, realizări și schimbări din străinătate. Pe durata implicării sale în problemele imperiale, Balfour a servit o regină care, în 1876, a fost declarată împărăteasă a Indiei; a ocupat funcții semnificative, de mare influență, urmărind îndeaproape războaiele afgan și zulu, ocuparea Egiptului de către Marea Britanie în 1882, moartea generalului Gordon în Sudan, conflictul de la Fashoda, bătălia de la Omdurman, războiul cu burii, războiul ruso-japonez. În plus, remarcabila sa poziție socială, vasta sa cultură și inteligență – putea scrie pe teme extrem de variate, cum ar fi Bergson, Handel, teism și golf –, educația la Eton și Trinity College, Cambridge, și conducerea efectivă a afacerilor imperiale, toate ofereau o autoritate considerabilă cuvintelor adresate de el Camerei Comunelor în iunie 1910. Dar în cuvântarea lui Balfour a fost ceva mai mult de atât, sau cel puțin în nevoia sa de a da conferinței o valoare didactică și un conținut moral. Unii membri puneau la îndoială necesitatea prezenței „Angliei în Egipt”, subiectul cărții entuziaste a lui Alfred Milner din 1892,

care analiza o ocupație cândva profitabilă, devenită o sursă de tulburări în perioada când naționalismul egiptean era în creștere, iar prezența continuă a britanicilor în Egipt nu mai era ușor de apărut. Atunci Balfour a informat și a explicat.

Reamintind provocarea lui J.M. Robertson, membru al Tyne-side, Balfour însuși a pus din nou întrebarea lui Robertson: „Ce drept aveți să vă arogați acest aer de superioritate față de oameni pe care îi numiți orientali?” Alegerea cuvântului „oriental” a fost canonică; l-au folosit Chaucer și Mandeville, Shakespeare, Dryden, Pope și Byron. Desemna Asia sau Estul, din punct de vedere geografic, moral, cultural. În Europa se putea vorbi de o personalitate orientală, de o atmosferă orientală, de o poveste orientală, de un despotism oriental sau de un mod de producție oriental, ceea ce era foarte clar. Marx a utilizat cuvântul, iar acum îl folosea Balfour; alegerea sa era justificată și nu mai necesita comentarii.

Nu am nici un fel de atitudine de superioritate. Dar întreb [pe Robertson și pe oricine altcineva]... care are o idee cât de vagă despre istorie, dacă vor privi în față lucrurile cu care trebuie să se confrunte un om de stat britanic atunci când se află într-o poziție de supremație asupra unor mari rase, cum ar fi locuitorii Egiptului și ai țărilor din Est. Cunoaștem civilizația Egiptului mai bine decât civilizația oricărei alte țări. Îi cunoaștem istoria, o cunoaștem îndeaproape. Ea merge în urmă mult mai departe decât scurta istorie a rasei noastre, care se pierde în preistorie la ora când civilizația egipteană trecuse deja de perioada de înflorire. Uitați-vă la toate țările orientale. Nu vorbiți de superioritate sau de inferioritate.

Două mari teme domină observațiile sale de aici și din ceea ce va urma: cunoașterea și puterea, temele lui Bacon. Cum Balfour justifică necesitatea ocupației britanice în Egipt, supremația, în concepția lui, e asociată cu cunoașterea „de către noi” a Egiptului și nu, în principal, cu puterea militară sau economică. Cunoașterea

înseamnă, pentru Balfour, examinarea unei civilizații de la origini până în epoca de înflorire și până la declin, însemnând, desigur, și *a fi capabil să faci acest lucru*. Cunoașterea semnifică ridicarea deasupra imediatului, dincolo de sine, spre ceea ce e străin și îndepărtat. Obiectul unei asemenea cunoașteri este în mod inerent vulnerabil la analiză; el e un „fapt” care, dacă se dezvoltă, se schimbă sau se transformă așa cum o fac frecvent civilizațiile, e totuși, în mod fundamental și chiar ontologic, stabil. A cunoaște un asemenea obiect înseamnă a-l domina, a avea autoritate asupra lui. Iar aici autoritatea înseamnă pentru „noi” negarea autonomiei „sale” – a țării orientale – din moment ce o cunoaștem și ea există, într-un anumit sens, *așa* cum o știm noi. Cunoașterea britanică a Egiptului *este* Egiptul însuși pentru Balfour, iar responsabilitatea cunoașterii face ca probleme precum inferioritatea și superioritatea să pară neînsemnate. Balfour nu neagă nicăieri superioritatea britanică și inferioritatea egipteană; le ia ca atare, descriind consecințele cunoașterii.

Mai întâi, priviți datele problemei. Națiunile occidentale, de îndată ce apar în istorie, încep să demonstreze capacități de autogovernare... având propriile merite... Puteți căuta în întreaga istorie a orientalilor din ceea ce se cheamă, în general, Est, și nu veți găsi niciodată urme de autogovernare. Toate marile lor secole – care au fost într-adevăr mari – au trecut sub despotisme, sub guvernări absolutiste. Toate marile lor contribuții la civilizație – care au fost într-adevăr mari – s-au înfăptuit sub această formă de guvernământ. Cuceritorii au urmat altor cuceritori, o dominație a urmat alteia, dar niciodată, în toate răsturnările de destin, nu ați putut vedea nici măcar una dintre aceste națiuni instaurând, prin propriile puteri, ceea ce numim, din punct de vedere occidental, autogovernarea. Asta e realitatea. Nu e vorba de superioritate și inferioritate. Presupun că un adevărat înțelept oriental ar spune că guvernarea pe care ne-am asumat-o în Egipt și oriunde altundeva nu e un subiect demn de un filosof, ci este treaba murdară, inferioară, de a presta munca necesară.

Pentru că faptele acestea sunt fapte, Balfour trebuie să treacă la următoarea parte a argumentației sale.

Este un lucru bun pentru aceste mari națiuni – admit că sunt mari – ca o asemenea guvernare absolutistă să fie exercitată de noi? Cred că da. Cred că experiența arată că sub această guvernare le-a fost mult mai bine decât în toată istoria lor de până atunci, ceea ce reprezintă un câștig nu numai pentru ei, ci, fără îndoială, și pentru întregul Occident civilizată... Ne aflăm în Egipt nu doar de dragul egiptenilor, deși suntem acolo de dragul lor; suntem acolo și de dragul Europei în general.

Balfour nu aduce nici o dovadă că egiptenii și „rasele cu care avem de a face” ar aprecia sau chiar ar înțelege binele ce li se face prin ocupația colonială. Totuși, Balfour nu se gândește să-l lase pe egiptean să vorbească pentru sine, deoarece se presupune că orice egiptean care vorbește e mai probabil să fie „agitatorul [ce] vrea să creeze dificultăți” decât băștinașul cel bun ce trece cu vederea „dificultățile” dominației străine. Și astfel, rezolvând problemele etice, Balfour se ocupă, în sfârșit, de cele practice. „Dacă este treaba noastră să guvernăm, cu sau fără recunoștință, cu sau fără amintirea reală și adevărată a tuturor greutăților din care am scos populația [nicidecum Balfour nu sugerează că pierderea sau cel puțin amânarea la nesfârșit a independenței Egiptului face parte din aceste greutăți] și fără imaginea vie a tuturor avantajelor pe care le-am oferit, dacă asta este deci datoria noastră, cum trebuie ea îndeplinită?” Anglia exportă „în aceste țări tot ce are mai bun”. Administratori lipsiți de egoism își fac datoria „în mijlocul a zeci de mii de oameni aparținând unei credințe diferite, unei rase diferite, unei discipline și unor condiții de viață diferite”. Ceea ce face posibilă munca lor de guvernare e sentimentul că acasă sunt sprijiniți de un guvern care îi aprobă. Totuși,

în mod categoric, populațiile băștinașe au sentimentul instinctiv că aceia cu care trebuie să aibă de-a face nu au în spatele lor puterea, autoritatea, înțelegerea, sprijinul total și generos al țării care i-a trimis

acolo, populațiile acestea își pierd întregul simț al ordinii, ce stă la baza civilizației lor, tot la fel cum funcționarii noștri își pierd întregul simț al puterii și autorității, ce stă la baza a tot ce pot face ei în beneficiul celor în mijlocul cărora au fost trimiși.

Logica lui Balfour este interesantă, mai ales pentru că se află în concordanță cu premisele întregului său discurs. Anglia cunoaște Egiptul; Egiptul este ceea ce știe Anglia despre el; Anglia știe că Egiptul nu se poate autoguverna; Anglia confirmă acest lucru ocupând Egiptul; pentru egipteni, Egiptul e ceea ce Anglia a ocupat și acum guvernează; ocupația străină devine astfel „chiar baza” civilizației egiptene contemporane; Egiptul cere, chiar cu insistență, ocupația britanică. Dar dacă legătura intimă dintre guvernanți și guvernării din Egipt este tulburată acasă de îndoielile Parlamentului, atunci „autoritatea a ceea ce... e rasa dominantă – și trebuie să rămână rasa dominantă – a fost subminată”. Nu suferă doar prestigiul englezilor; „este zadarnic, pentru o mână de oficiali britanici – dotați-i cu ce vreți, dați-le toate calitățile și tot geniul – este imposibil pentru ei să îndeplinească sarcina importantă pe care nu doar noi, ci lumea civilizată, le-a impus-o în Egipt”¹.

Ca demers retoric, cuvântarea lui Balfour este semnificativă pentru modul cum joacă el rolul unei varietăți de personaje și le reprezintă. Aceste personaje sunt, desigur, „englezii”, pentru care se utilizează pronumele „noi” cu întreaga importanță a unui om distins și puternic, ce se simte a fi reprezentantul a tot ce există mai bun în istoria națiunii sale. Balfour poate vorbi și în numele lumii civilizate, al Occidentului, cât și în cel al grupului relativ mic de oficiali coloniști din Egipt. Dacă nu vorbește direct în numele orientalilor este pentru că, la urma urmei, ei vorbesc o altă limbă; totuși, el știe cum se simt ei pentru că le cunoaște istoria, încrederea în cei ca el și speranțele. Cu toate acestea, vorbește într-adevăr în numele lor în sensul că ceea ce ar putea ei să aibă de spus, dacă ar fi întrebați și dacă ar fi în stare să răspundă, ar confirma oarecum în zadar ceea ce este deja evident: că sunt o rasă dominată de

o altă rasă care-i cunoaște și știe ce e bine pentru ei, mai bine decât s-ar putea cunoaște singuri. Marile lor momente au fost în trecut; sunt utili în lumea modernă doar pentru că noile imperii puternice i-au scos efectiv din nefericirea decăderii lor și i-au repus în drepturi, transformându-i în locuitori ai unor colonii productive.

Egiptul în special a constituit un asemenea caz, iar Balfour a fost perfect conștient de câtă dreptate avea să vorbească, în calitate de membru al parlamentului țării sale, în numele Angliei, al Occidentului, al civilizației apusene, despre Egiptul modern. Pentru că Egiptul era doar o altă colonie: el era justificarea imperialismului occidental; a fost, până la anexarea sa de către Anglia, un exemplu aproape academic de înapoiere orientală; avea să devină triumful cunoașterii și al puterii britanice. Între 1882, anul când Anglia a ocupat Egiptul și a pus capăt revoltei naționaliste a colonelului Arabi, și 1907, reprezentantul Angliei în Egipt, stăpânul Egiptului, a fost Evelyn Baring (cunoscut și ca „Over-baring“*), lord Cromer. În 30 iulie 1907, Balfour a fost cel care, în Camera Comunelor, a sprijinit proiectul de a-i acorda lui Cromer un premiu de pensionare de cincizeci de mii de lire sterline, drept răsplătă pentru ceea ce a făcut în Egipt. Cromer *a făurit* Egiptul, a spus Balfour:

Pe tot ce a pus mâna a dus la bun sfârșit... Serviciile lordului Cromer în ultimul sfert de secol au ridicat Egiptul de la cel mai scăzut nivel de degradare socială și economică la standardul altor națiuni orientale, de care se distinge, cred eu, prin prosperitate financiară și morală.²

Cum se măsoară prosperitatea morală a Egiptului, Balfour nu s-a aventurat să spună. Exporturile britanice către Egipt le egalau pe cele către întreaga Africă; aceasta indica sigur o anumită prosperitate financiară, pentru Egipt și pentru Anglia (deși inegal) împreună. Dar ceea ce a contat cu adevărat a fost tutela occidentală,

* Englezescul *overbear* înseamnă „a domina“, „a supune“ (n. red.).

nênteruptă și totală, asupra unei țări orientale, de la savanții, misionarii, oamenii de afaceri, soldații și profesorii care au pregătit și apoi au implementat ocupația, până la înalții funcționari, precum Cromer și Balfour, care s-au văzut în situația de a asigura, a dirija și uneori chiar de a impune ridicarea Egiptului de la nepăsarea orientală la eminența lui singulară din prezent.

Dacă succesul britanic în Egipt era atât de mare pe cât spunea Balfour, el nu a fost nicidecum un succes inexplicabil sau irațional. Chestiunile egiptene erau controlate conform unei teorii generale exprimate atât de Balfour în notele sale despre civilizația orientală, cât și de Cromer în rezolvarea problemelor de zi cu zi din Egipt. Cel mai important lucru legat de această teorie în prima decadă a secolului XX a fost că ea funcționa și funcționa extraordinar de bine. Argumentația, redusă la forma sa cea mai simplă, era clară, precisă, ușor de înțeles. Există occidentali și există orientali. Primii domină, ceilalți trebuie să fie dominați, ceea ce de obicei înseamnă că li se ocupă țara, că afacerile interne le sunt strict controlate, că sângele și comorile sunt puse la dispoziția uneia sau alteia dintre puterile vestice. Faptul că Balfour și Cromer, după cum vom vedea în continuare, au reușit să reducă omenirea la asemenea esențe culturale și rasiale nemiloase nu a constituit deloc un semn al cruzimii lor. A fost mai degrabă un indiciu al gradului de perfecțiune atins de o doctrină generală la ora la care ei o aplicau – perfecțiune în funcționare și eficiență.

Spre deosebire de Balfour, ale cărui teorii privind orientalii pretindeau a viza universalitatea, Cromer vorbea despre orientali în mod specific ca despre ceea ce a condus sau a trebuit să înfrunte, mai întâi în India, apoi timp de 25 de ani în Egipt, perioadă în care a devenit consul general suprem în Imperiul Britanic. „Orientalii” lui Balfour sunt „rasele dominate” ale lui Cromer, din care a făcut subiectul unui lung eseu publicat în *Edinburgh Review* în ianuarie 1908. Încă o dată, cunoașterea raselor dominate sau a orientalilor este ceea ce ușurează și face profitabilă conducerea lor;

cunoașterea dă putere, mai multă putere cere mai multă cunoaștere și așa mai departe, într-o dialectică tot mai profitabilă a informației și controlului. Teoria lui Cromer este că Imperiul Britanic nu se va dizolva dacă lucruri precum militarismul și egotismul comercial de acasă și „instituțiile libere” din colonii (în contrast cu guvernarea britanică „conform Codului moralității creștine”) sunt ținute sub control. Căci dacă, după părerea lui Cromer, logica este ceva „a cărui existență orientatul e dispus s-o ignore cu totul”, metoda potrivită de conducere nu este să i se impună măsuri ultraștiințifice sau să fie forțat fizic să accepte logica. E mai degrabă înțelegerea limitelor sale și „efortul de a găsi, în mulțumirea rasei dominate, o relație mai valoroasă și, se poate spera, mai puternică, între guvernanți și guvernați”. În spatele acestei pacificări a rasei dominate se ascunde puterea imperială, mai eficientă prin înțelegerea sa profundă și aplicarea sa puțin frecventă decât prin soldații săi, perceptorii brutali sau forța sa nestăpânită. Pe scurt, imperiul trebuie să fie înțelept, trebuie să-și tempereze lăcomia prin lipsă de egoism și nerăbdarea prin disciplină flexibilă.

Ca să fiu mai explicit, ce se urmărește atunci când se spune că spiritul comercial trebuie ținut sub control este că, având de-a face cu indieni sau egipteni, cu șilukși sau zuluși, prima problemă e să analizezi ce cred acești oameni, care sunt toți, din punct de vedere național, mai mult sau mai puțin *in statu pupillari*, că slujește mai bine intereselor lor, deși acesta reprezintă un subiect ce merită o atenție deosebită. Dar este esențial ca fiecare hotărâre specială să fie luată mai ales cu referire la ceea ce, în lumina cunoașterii și a experienței occidentale, moderată de condițiile locale, considerăm noi, în mod conștient, că este cel mai bine pentru rasa dominată, fără referire la nici un avantaj real sau presupus ce ar putea reveni Angliei ca națiune sau – ceea ce e cazul mai frecvent – la interesele speciale reprezentate de una sau mai multe clase influente de britanici. Dacă națiunea engleză ca întreg reține în mod constant acest principiu și insistă cu hotărâre în privința aplicării sale, deși nu putem crea

niciodată un patriotism asemănător celui bazat pe afinitate de rasă sau pe comunitate de limbă, am putea, probabil, făuri un gen de loialitate cosmopolită, fondată pe respectul acordat întotdeauna talentelor superioare și comportamentului lipsit de egoism, și pe recunoștința pentru favorurile oferite și pentru cele care vor urma. Se poate spera atunci, în orice caz, că egipteanul va ezita înainte de a-și lega soarta de cea a unui viitor Arabi... Chiar și sălbaticul din centrul Africii poate învăța eventual să închine un imn pentru Astraea Redux, reprezentată de oficialul britanic, care îi refuză ginul, dar îi oferă dreptate. Mai mult decât atât, comerțul va avea de câștigat.³

Câtă „atenție deosebită” trebuie să acorde conducătorul propunerilor venite din partea rasei dominate s-a văzut în opoziția hotărâtă a lui Cromer față de naționalismul egiptean. Instituții indigene libere, absența ocupației străine, suveranitate națională: aceste pretenții deloc surprinzătoare au fost constant respinse de Cromer, care a afirmat fără ambiguitate că „adevăratul viitor al Egiptului... se află nu în direcția unui naționalism îngust, care va cuprinde doar egiptenii băștinași... ci mai degrabă în cea a unui cosmopolitism largit”⁴. Rasele dominate nu au capacitatea înăscută de a ști ce e bine pentru ele. Majoritatea erau rase orientale, cu care Cromer era familiarizat, deoarece avea experiența din India și Egipt. Unul dintre aspectele legate de orientali, convenabile pentru Cromer, era faptul că a-i conduce, deși împrejurările pot fi ușor diferite pe ici, pe colo, însemna cam peste tot aproape același lucru.⁵ Aceasta pentru că, desigur, orientalii erau cam peste tot aproape aceiași.

Abordăm acum, în sfârșit, fondul, dezvoltat în timp, al cunoașterii esențiale, atât academice, cât și practice, moștenite de Cromer și Balfour de la un secol de orientalism occidental modern: cunoștințe despre orientali și cunoașterea orientalilor, a rasei, caracterului, culturii, istoriei, tradițiilor, societății și posibilităților lor. Această cunoaștere era eficientă: Cromer credea că a pus-o în aplicare în guvernarea Egiptului. În plus, era cunoaștere testată și

constantă, deoarece „orientalii”, în realitate, constituiau o esență platonice, pe care orice orientalist (sau conducător al orientalilor) o putea examina, înțelege și expune. Astfel, în capitolul 34 din lucrarea sa în două volume *Modern Egypt*, magistrală prezentare a experienței și a realizărilor sale, Cromer propune un fel de canon personal al înțelepciunii orientaliste:

Sir Alfred Lyall mi-a spus odată: „Acuratețea e incompatibilă cu spiritul oriental. Fiecare anglo-indian trebuie să rețină această maximă.” Lipsa de acuratețe, care degenerează ușor în falsitate, constituie, de fapt, principala caracteristică a spiritului oriental.

Europeanul are o judecată solidă, afirmațiile sale sunt lipsite de ambiguitate, el fiind un logician prin natura sa, chiar dacă nu a studiat logica; tot prin natură este sceptic și cere dovezi înainte de a accepta adevărul oricărei afirmații; inteligența sa educată funcționează ca un mecanism. Spiritul orientalului, pe de altă parte, la fel ca străzile sale pitorești, e cu desăvârșire lipsit de simetrie. Raționamentele sale sunt dintre cele mai incoerente. Deși vechii arabi și-au însușit într-un grad ceva mai mare știința dialecticii, descendenții lor au deficiențe serioase în facultatea lor logică. Sunt adesea incapabili să tragă cele mai evidente concluzii din orice premise clare, al căror adevăr îl pot admite. Încearcă să scoți de la orice egiptean obișnuit o afirmație simplă. Explicația va fi, în general, lungă și lipsită de luciditate. Se va contrazice probabil de mai multe ori înainte de a-și încheia relatarea. Va claca adesea în cazul celui mai inofensiv interogatoriu.

Orientalii sau arabii sunt caracterizați, în continuare, ca fiind creduli, „lipsiți de energie și inițiativă”, înclinați spre „lingușiri grosolane”, intrigă, șiretenie și cruzime față de animale; orientalii nu pot merge nici pe drum, nici pe trotuar (mintea lor dezordonată nu poate înțelege ceea ce europeanul inteligent percepe imediat: drumurile și trotuarele sunt făcute să mergi pe ele); orientalii sunt mincinoși inveterați, „letargici și suspicioși”, opuși în toate clarității, francheții și nobleței rasei anglo-saxone.⁶